

MENEKÜLÉS A NŐISÉG ELŐL (1926)

*A nők maszkulinitás-komplexusa, ahogyan azt a férfiak és a nők látják**

Karen Horney

Néhány utóbbi munkájában Freud egyre nagyobb nyomatékkal hívja fel a figyelmet analitikus kutatásaink bizonyos egyoldalúságára. Hadd hivatkozzam itt pusztán arra a tényre, hogy egészen mostanáig csak kisfiúk és férfiak gondolkozása volt a vizsgálat tárgya.

A magyarázat nyilvánvaló. A pszichoanalízist egy férfi géniusz teremtette meg, és szinte minden továbbfejlesztője ugyancsak férfi volt. Jogos és ésszerű, hogy számukra kézenfekvőbb egy férfilektan kialakítása, s hogy többet értenek meg a férfiak fejlődéséből, mint a nőkéből.

A női sajátságok megértése érdekében maga Freud tett korszakos lépést, amikor felfedezte a péniszirigység létezését. Ezt követően van Ophuijsen és Abraham írásai rámutattak arra, hogy milyen nagy szerepet is játszik ez a tényező a nők fejlődésében és a nők neurózisainak kialakulásában. A péniszirigység jelentőségét mostanában növelni látszik a fallikus időszakról kialakított feltételezés. Ezen azt értjük, hogy mindkét nem esetében az infantilis genitális szerveződésben csak az egyik nemi szervnek, nevezetesen a fiúk nemi szervének van szerepe, és mindössze ez különbözteti meg a gyermekkori nemi szerveződést a felnőttkori végeleges genitális szerveződéstől.¹ E szerint az elmélet szerint a klitoriszt hímveszőnek képzele a gyermek, s azt feltételezhetjük, hogy kezdetben mind a lányok, mind a fiúk pontosan ugyanazt az értéket tulajdonítják a klitorisznak, mint a hímveszőnek.²

* „Flucht aus der Weiblichkeit”, *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, XII. (1926) 360–74; *International Journal of Psycho-Analysis*, VII. (1926) 324–329. A fordítás angol nyelvből készült a Karen Horney: *Feminine Psychology* c. kötetben (The Norton Library, New York, 1973) közölt szöveg alapján

¹ Freud, S.: „Die infantile Genitalorganisation”, *G. W.* Bd. 13. (1923).

² H. Deutsch: *Psychoanalyse der weiblichen Sexualfunktionen* (1925).

Ez az időszak egyrészt gátlólag, másrészt segítőleg hat az ezt követő fejlődésre: Helene Deutsch elméletben mutatta be a gátló hatásokat. Ő azon a véleményen van, hogy minden új szexuális funkció, például a pubertás, a közösülés, a terhesség és a gyermekszülés kezdetén ez a szakasz reaktiválódik, és ahhoz, hogy a nőies hozzáállás juthasson érvényre, minden alkalommal le kell győzni azt. Freud Deutsch megfigyelését részletesen kidolgozta, egyben meg is erősítette, mivel úgy tartja: pusztán a péniszirigység és annak legyőzése ébreszti fel a gyermek iránti vágyat, és ezáltal létrehozza az apa iránti szerelmi köteléket.³

Ezek után azt a kérdést kell felvetnünk, vajon ezek a feltételezések hozzájárultak-e ahhoz, hogy a női fejlődésről alkotott képünk (amelyet Freud tökéletlennek és hiányosnak jellemzett) teljes körűbbé és tisztábbá váljék?

A tudománynak gyakran hasznára válik, ha jól ismert tényeket új megvilágításba helyezünk. Másként fennáll ugyanis a veszélye annak, hogy új megfigyeléseinket akaratlanul is a régi, letisztult fogalmi kategóriákba soroljuk be. Az az új szempont, amelyet alább ismertetni kívánok, Georg Simmel⁴ filozófiai írásainak olvasása közben vetődött fel bennem.

Simmel, miként azt azóta már mások is — főként nők⁵ —, többféle módon kifejti a következőket: Az emberiség teljes társadalma férfitársadalom. Az állam, a törvények, az erkölcs, a vallás és a tudományok is mind férfialkotások. Simmel ezekből a tényekből egyáltalán nem a nők alacsonyabbrendűségére következtet, mint általában a többi szerző. Mindenekelőtt a férfitársadalom eszméjét veszi alaposan és kitaratóan szemügyre: A művészet, a hazaszeretet, az erkölcs általában, a társadalmi eszmék különösen, a gyakorlati döntések helyessége, az elméleti ismeretek tárgyilagossága, az életerő és a széles körű életismeret — mindezek a jelenségek és követelmények az emberiségre átfogóan érvényesek, ám a tényleges történelmi helyzetekben kizárólag férfiakra vonatkoznak. Feltételezve azt, hogy ezeket a jelenségeket abszolút eszméknek tekintjük, és ezért az „objektív” jelzővel illetjük, azt fogjuk tapasztalni, hogy fajunk történelmében az „objektív = férfias” egyenlőség érvényesül.⁶

Simmel úgy véli, hogy ezt a történelmi tényét azért nehéz felismerni, mert azok a normák, amelyek alapján az emberiség megítéli a férfi- és női értékeket, „nem

³ Freud, S.: „Einige psychische Folgen der anatomischen Geschlechtsunterschiede”. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*. G. W. Bd. 14. Magyarul: „A nemek közötti anatómiai különbségek néhány lelki következménye.” Ford. Pető Katalin. In: S. F.: *A szexuális élet pszichológiája*. Cserépfalvi, Bp., 1995. 193–203.

⁴ Georg Simmel: *Philosophische Kultur*. Wagenbach, 1983.

⁵ L. elsősorban Vaerting: *Männliche Eigenart im Frauenstaat und Weibliche Eigenart im Männerstaat*.

⁶ A relatív és az abszolút a nemek problémájában. In: Georg Simmel: *A kavérság lélektana*. Atlantisz–Medvetánc, Bp. 1990, 47.

semlegesek, nem állnak a nemek ellentéte felett, hanem lényegüket tekintve férfinormák. [...] Az emberiség kultúrája korántsem valami, aminek nincs neme, ami férfin és nön túl, tiszta tárgyilagossággal létezne. Ellenkezőleg, kultúránk, alig néhány terület kivételével, teljesen férfikultúra. [...] Egy olyan emberi kultúra szép gondolata, amelyben nem firtatják, ki a nő, ki a férfi, történelmileg nem valósult meg. A beleje vetett hit ugyanabból az érzésből ered, amely oly sok nyelven ugyanazzal a szóval jelöli az embert és a férfit. Még a kultúra dologi elemei is férfias jellegűek, s ebből fakad az, hogy az elégtelen teljesítményeket minden elképzelhető területen lekicsinylően nőiesnek minősítik, e téren a nők teljesítményét csak azzal tudják dicsérni, hogy »egészen férfiasnak« ismerik el.⁷

Mint minden tudományt és minden értékelést, ez ideig a nők pszichológiáját is csak férfiszempontból vették figyelembe. A férfiak helyzeti előnye elkerülhetetlenül azzal a következménnyel jár, hogy a nőkhöz való szubjektív, affektív viszonyának objektív érvényességet tulajdonítanak. Így *Delius*⁸ szerint a nő pszichológiájában a mai napig valójában a férfiak vágyainak és csalódásainak gyűjteményét láthatjuk.

A helyzet kialakulásához nagyban hozzájárult az a fontos tényező is, hogy a nők hozzáigazították magukat a férfiak kívánságaihoz, és úgy érzik, mintha ez az alkalmazkodás volna igazi természetük. Más szóval úgy látják, illetve látták magukat, ahogy azt a férfiak kívánságai előírták; tudattalanul meghajoltak a férfigondolkodás előtt.

Ha tisztában vagyunk azzal, hogy lényünk, gondolkodásunk és tevékenységünk milyen nagy mértékben elégti ki ezeket a férfiigényeket, azt is beláthatjuk, milyen nehéz feladat az egyes férfi és az egyes nő számára ettől a gondolkodásmódtól valóban megszabadulni.

Most már az a kérdés, hogy az analitikus pszichológia, amikor nőket választ vizsgálata tárgyául, milyen fokig áll ennek a gondolkodásmódnak a hatása alatt, hiszen még nem hagyta el végleg azt a szintet, amelyen egyértelműen és rendszeresen csak a férfi fejlődését veszik tekintetbe. Azaz: milyen mértékben ítéltetett meg eddig a nők fejlődési folyamata férfiszempontok szerint, valamint — ennek következtében — mennyire hamis ez az analízisek során mára kialakult kép a nők valódi természetéről?

Ha ebből a szempontból vizsgáljuk a kérdést, első benyomásunk igen meglepő lesz. A nők fejlődéséről előtűnk álló analitikus kép (legyen ez bár helyes vagy sem) még egy hajszálnyira sem tér el attól, amit a fiúk általában a lányokról gondolnak.

Jól ismerjük azokat az elképzeléseket, amelyeket a kisfiúk magukban hordoznak.

⁷ G. Simmel: Női kultúra. In: *A kavérság lélektana*. 27.

⁸ Delius: *Vom Erwachen der Frau*. É.n., h.n.

Ezért ezeket itt csupán néhány tömör mondatban vázolom, és összehasonlítás céljából melléjük helyezem a mi elképzeléseinket a nő fejlődéséről.

A FIÚK ELKÉPZELÉSEI

A MI ELKÉPZELÉSEINK

A NŐK FEJLŐDÉSÉRŐL

–naív feltételezése annak, hogy a fiúkhöz hasonlóan a lányoknak is van péniszük

–a pénisz hiányának felismerése

–a lányok kasztrált, megcsonkított fiúkként való elképzelése

–az a hit, hogy a lányoknak büntetésből nincs péniszük — és ez a büntetés a fiúkat is fenyegeti

–a lányok alsóbbrendűként való szemlélete

–a fiúk nem tudják elképzelni, hogy hogyan tudják a lányok „túltenni magukat” a pénisz hiányán és az iránta való irigységen

–a fiúk rettegnek a lányok péniszirigységétől

–mindkét nem számára csak a férfigenitáliának van szerepe

–szomorú felfedezése a pénisz hiányának

–az a hit, hogy a lányok is pénisszel születnek, csak később — kasztráció révén — veszítik el azt

–a kasztráció mint kényszerű büntetés értelmezése

–a lány alsóbbrendűnek tekinti önmagát; péniszirigység

–a lányban sohasem múlik el a tökéletlenség és alsóbbrendűség érzése; újra és újra felébred benne a vágy, hogy férfi lehessen

–a lányok életük végéig arra vágnak, hogy bosszút állhassanak a férfin, mert az birtokol valamit, ami nekik hiányzik

Ez a túlzott, és a vártnál pontosabb egybeesés természetesen nem kritériuma objektív helyénvalóságának. Könnyen elképzelhető, hogy a lányok infantilis genitális szerveződése feltűnően emlékeztet a fiúkéra — miként azt eddig is feltételezték.

A fenti összehasonlítás alkalmas talán arra, hogy elgondolkoztasson bennünket, egyúttal más lehetőségeket is figyelmünkbe ajánljon. Követhetjük például Georg Simmel gondolatmenetét, és válaszolhatunk arra a kérdésre: vajon a női alkalmazkodás a férfistrukturához valóban olyan korán és olyan mélységekben játszódik le, hogy a kislány jellegzetességeit is hatalmába keríti? Később majd még röviden visszatérek arra a pontra, ahol igazán valószínűnek látszik az, hogy ez a férfiszemponttal való „megfertőződés” a gyermekkorban zajlik le. De már első ránézésre sem nyilvánvaló, hogy mindaz, amit a természet adományozott, ilyen nyomtalanul felszívódhat.

Így tehát vissza kell térnünk ahhoz a kérdéshez, amelyet már felvettem. Lehetséges, hogy az a feltűnő hasonlóság, amelyet kimutattam, nem éppen megfigyeléseink férfiszempontból eredő egyoldalúságát tükrözi-e?

Egy ilyen ötlet azonnal belső tiltakozást vált ki, mivel a tapasztalat biztos talajának szükségességére figyelmeztetjük magunkat, amelyen az analitikus kutatás mindig is alapult. Ugyanakkor elméleti, tudományos ismereteink szerint ezen a talajon nem állhatunk tökéletes biztonsággal, minthogy természeténél fogva minden tapasztalat szubjektív tényezőket is tartalmaz. Ennek következtében analitikusi tapasztalatunk is mindössze annak az anyagnak a közvetlen megfigyeléséből eredhet, amelyet egyfelől a betegek szabad képzettársításai, álmaik és tüneteik formájában az analízisbe bocsátanak, másfelől azokból az értelmezésekből, következtetésekből, amelyeket az anyagból levonunk. Tehát még az analitikus módszer helyes használata mellett is fennáll az eltérő tapasztalatok elméleti lehetősége.

Ha megpróbálunk elszakadni ettől a férfi-gondolkodásmódtól, a női lélek-elemzés szinte minden kérdése új színben jelenik meg előttünk.

Az első meglepő tény az, hogy az analitikus felfogás számára a nemek közötti különbség mindig — vagy legalábbis döntően — elsődlegesen a nemi szervek közötti eltéréstől fakadt, és figyelmen kívül hagytuk a másik nagy jelentőségű biológiai különbséget, nevezetesen azt az eltérő szerepet, amelyet a férfiak és a nők a szaporodásban betöltenek.

Az anyaság fogalmának kialakulásában szerepet játszó férfiszempontok hatását Ferenczi mutatta be felülmúlhatatlanul kiváló genitális elméletében.⁹ Ebben úgy vélekedik, hogy a valódi késztetés a közösülés iránt, egyben annak valódi, kizárólagos tartalma mindkét nem számára az, hogy az anyaméhbe való visszajutás vágyát gyűjtja fel bennük. A nemek harcában a férfi szerezte meg azt a kiváltságot, hogy — nemi szerve által — újra behatoljon egy uterusba. A nő — egykori alávetett helyzetének megfelelően — arra kényszerül, hogy nemi szerveződését ehhez az organikus helyzethez igazítsa, amelyért aztán bizonyos kárpótlást kap. Be kell érnie azokkal a pótszerekkel, amelyeket a képzelet, s mindenekelőtt a gyermekgondozás nyújt — a gyermeki boldogságban azután ő is részesülhet. Legfeljebb a szülés folyamatában adódhatnak olyan örömforrások, amelyek a férfinak nem adatnak meg.¹⁰

E szerint a nézet szerint a nő pszichikus helyzete aligha lehet nagyon örömteli. Semmiféle elsődleges késztetése sincs a közösülésre, legalábbis ki van rekesztve minden közvetlen — bármennyire részleges — beteljesülésből. Amennyiben ez így áll, a nő minden kétséget kizáróan kisebb késztetést érez a számára egyúttal kevesebb élvezettel járó közösülés iránt, mint a férfi. Ennek az az oka, hogy a nő

⁹ Ferenczi, S.: *Versuch einer Genitaltheorie*, Wien, 1924. Magyarul: Thalassa. *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Pantheon, Bp. 1929.

¹⁰ Lásd még Helene Deutsch: *Psychoanalyse der Weiblichen Sexualfunktionen*, Wien, 1925, valamint Groddeck: *Das Buch vom Es*, Wien, 1923.

csak közvetve — körülményes megoldásokkal — tudja elsődleges vágyát bizonyos fokig kielégíteni. Pontosabban egyrészt a mazochista konverzió kínálta kerülő út révén, másrészt leendő gyermekével való azonosulása folytán. Igen ám, de ezek csupán a „kárpótlás” eszközei. Az egyetlen dolog, amelyben a nő kizárólagos előnyt élvez a férfival szemben, nem más, mint a szülés nagyon is kérdéses öröme.

Ennél a pontnál mint nő hadd kérdezzem meg némi csodálkozással: És az anyaság? Az örömteli tudat, hogy új életet hordozunk magunkban? A kis jövevény megjelenését övező fokozott várakozás leírhatatlan boldogsága? Az öröm, amikor végül előbújik a gyermek, és elsőként tarthatjuk karjainkban? A mélyről jövő boldogító elégedettségérzet, amikor szoptatjuk? Az anyai gondozást igénylő csecsemőkor teljes időszakának boldogsága?

Ferenczi egy beszélgetés során azt a véleményét fejtette ki, hogy a nő számára ilyen keserűen végződő konfliktus döntő szakaszában a győzedelmes férfi rákényszerítette a nőre az anyaságot és mindazt, ami ezzel együtt jár.

Ha a társadalmi harc szemszögéből vizsgáljuk, az anyaságot kétségtelenül hátránynak is felfoghatjuk. Manapság ez bizonyára így is van, ám az már kevésbé bizonyos, hogy azokban az időkben is így volt-e, amikor az emberek még közvetlen kapcsolatban álltak a természettel.

Továbbá: magát a péniszirigységet is biológiai és nem társadalmi vonatkozásaival magyarázzuk. Éppen ellenkezőleg: minden nagyobb hűhó nélkül elfogadjuk, hogy a nő társadalmi alacsonyabbrendűség-érzése nem más, mint péniszirigységének racionalizálása. Ugyanakkor a biológiai szempont azt sugallja, hogy a nőnek az anyaságban, illetve az arra való képességben vitathatatlan és semmiképpen sem mellékes fiziológiai fensőbbsege nyilvánul meg. Ez a férfipsziché tudattalanjában abban jut leginkább kifejezésre, hogy a fiúgyermek milyen erősen irigyli az anyaságot. Általánosságban jól ismerjük ezt az irigységet, mindazonáltal eddig nem kapta meg a dinamikus tényezőket megillető jogos figyelmet. Ha az ember, miként én is tettem, férfiak analizésébe kezd azután, hogy huzamosabb ideig csak nőket analizált, nagyon meglepő benyomást fog szerezni arról, milyen erős a férfiak terhesség, szülés, anyaság, valamint a mell és a szoptatás iránti irigysége.

Ez az analízisből eredő benyomás óhatatlanul felveti a kérdést: vajon nem a férfiak tudattalan lealacsonyító hajlama tör intellektuálisan a felszínre az anyaságról fent vázolt képben? Ez a lealacsonyítás így fogalmazható meg: A valóságban a nők egyszerűen péniszre vágnak; mindazzal együtt, amit mondanak és tesznek, az anyaság nem más, mint teher, amely megnehezíti a létharcot, és a férfiak csak örülhetnek, hogy nem nekik kell végigcsinálni.

Amikor Helene Deutsch azt írja, hogy a nőkben lényegesen nagyobb szerepet játszik a férfiaság-komplexus, mint fordítva, a férfiaknál a nőiesség-komplexus,

úgy tűnik, hogy elsiklik ama tény felett, hogy a férfi anyaság-irigysége inkább képes a sikeres szublimációra, mint a nő péniszirigysége. Egyúttal ez a tény szolgálta a kulturális értékrend létrejöttének egyik, ha nem a legmeghatározóbb hajtóerejét.

A nyelvben jól megmutatkozik a kulturális produktivitás eredete. A történelemnek azon periódusaiban, amelyek előttünk ismeretesek, a férfiak kétségtelenül lényegesen nagyobb kulturális teremtő erőről tettek tanúbizonyságot, mint a nők. Vajon nem az gerjeszti a férfiakban ezt a legkülönfélébb területeken érvényesülő, teremtésre készített óriási hajtóerőt, hogy átérzik viszonylagos csekély szerepüket egy új élőlény létrehozásában, és ez szüntelenül teljesítménybeli túlkompenzációra kényszeríti őket? Amennyiben fennáll ez a logikai összefüggés, azzal a kérdéssel kell szembenéznünk, hogy vajon péniszirigysége kárpótlásául a nőben miért nincs jelen egy ennek megfelelő impulzus? Erre két választ adhatunk: Meglehet, hogy a nőben abszolút mértékben is csekélyebb az irigység, mint a férfiban. De az is lehetséges, hogy ezt kevésbé tudja más irányban feldolgozni. Mindkét feltételezést alá lehet tényekkel támasztani.

A férfiakban lakozó irigység nagyobb intenzitásának bizonyításához hivatkozhatunk arra, hogy a nő anatómiailag ténylegesen hátrányos helyzetéről csak a pregenitális szerveződés szintjeinek szempontjából beszélhetünk.¹¹ A felnőtt nő genitális szerveződése már nem indokolja ezt a hátrányt, minthogy a nő közönségségi képessége nyilvánvalóan nem csekélyebb, pusztán más, mint a férfiaké. Másfelől ugyanakkor a férfiak jelentősége a szaporodásban egyértelműen kisebb, mint a nőké.

Folytatva a gondolatmenetet: megfigyelhető, hogy a férfiaknak egyértelműen nagyobb szüksége van a nők lebecsülésére, mint viszont. Csak akkor láthatjuk be, hogy a nők alsóbbrendűségét hirdető dogma egy tudattalan férfitendenciá teremtése, ha kételkedni kezdünk abban, hogy ez a nézet a valóságból ered. Ám ha a női alsóbbrendűségről alkotott meggyőződésen túl a férfiakban valóban meghúzódhatnak hajlamok a nők lebecsülésére, abból arra kell következtetnünk, hogy ez a tudattalan lealacsonyító erő nagyon nagy.

Sok mindent elmondhatunk annak alátámasztására is, hogy kulturális szempontból a nők kevésbé tudják sikeresen feldolgozni irigységüket, mint a férfiak. Jól tudjuk, hogy ez az irigység optimális esetben a férj és gyermek iránti vágyba tologdik el, és valószínűleg éppen ennek az átalakulásnak a következtében, a benne rejlő erő nagy része a szublimáció érdekében elvész. Ám a kevésbé kedvező esetekben, miként arra majd részletesen kitérek, ezt az irigységet büntudat terheli ahelyett, hogy sikeres feldolgozást nyerne. Ezzel szemben a férfiak anyaságra

¹¹ Karen Horney: „Zur Genese des weiblichen Kastrationskomplexes”, *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse* (1923).

való alkalmatlanságukat valószínűleg egyszerű alacsonyabbrendűségnek érzik, amelynek teljes hajtóereje akadálytalanul képes kifejlődni.

Dolgozatomban már érintettem azt a kérdést, amelyet Freud nemrégiben az érdeklődés homlokterébe helyezett:¹² nevezetesen a gyermek iránti vágy eredetének és működésének kérdését. Az utóbbi évtized során megváltozott e kérdés megközelítése. Ennélfogva talán megengedi nekem az Olvasó, hogy röviden jellemezzem ennek a történelmi jelentőségű fejlődésnek a kezdetét és a végét.

Az eredeti hipotézis¹³ úgy szólt, hogy a péniszirigység libidinális megerősítést nyújt mind a gyermek, mind a férfi iránti váagnak, miközben az az utóbbi iránt az előzőtől függetlenül éled fel. Később a hangsúly egyre inkább áttolódott a péniszirigységre, mígnem Freud ezzel a problémával foglalkozó legfrissebb írásában közreadta azt a feltételezést, mely szerint a gyermek iránti vágy kizárólag a péniszirigységnek és annak az általános csalódásnak a révén támad fel, hogy a nőknek nem lesz és soha nem is volt péniszük. Freud továbbá úgy látja, hogy az apához való gyengéd kötődés is csak ezen a kerülő úton alakulhatott ki — a pénisz és a gyermek iránti vágy révén.

Ez utóbbi feltételezés nyilvánvalóan abból a szükségből fakadt, hogy lélektani magyarázatát adjuk a heteroszexuális vonzalom biológiai alapelveinek. Ez egybeesik a Groddeck által megfogalmazott problémával. Groddeck szerint természetes dolog, hogy a fiú megőrzi anyját szexuális tárgyként, „de hogyan lehetséges az, hogy a lány az ellenkező nemhez kötődik?”¹⁴

Ahhoz, hogy ezt a kérdést közelebről vizsgálhassuk, először is fel kell ismerünk, hogy a nőkben rejlő férfiaság-komplexusról árulkodó tapasztalati anyag két, egymástól nagyon eltérő jelentőségű forrásból táplálkozik. Az egyik a gyermekek közvetlen megfigyeléséből adódik, amelyben a szubjektív tényezőnek viszonylag elhanyagolható a jelentősége. Minden kislány, akit nem félemlítettek meg, nyíltan, pironkodás nélkül kimutatja péniszirigységét. Láthatjuk, hogy ennek az irigységnek a jelenléte jellegzetes, egyúttal azt is jól megérthetjük, hogy ez miért van így. Azt is látjuk, miként erősíti meg a lányokban a fiúkénál kevesebb birtoklás narcisztikus szégyenérzetét egy sor olyan hátrány, amely az eltérő pregenitális megszállásokból fakad: a fiúk uretrális erotikájának, szkoptofilikus ösztönének és az onániának manifeszt kiváltságai.¹⁵

Azt javasolom, hogy a kislányok péniszirigységét, amely nyilvánvalóan csak az anatómiai különbözőségekből ered, nevezzük „elsődleges”-nek. Tapasztalataink másik forrását a felnőtt nők analízisében leljük meg. Természetesen ennek

¹² Freud, S.: *Einige psychische Folgen ...* (1925).

¹³ Freud, S.: *Über Triebumsetzungen, insbesondere der Analerotik.* G. W. Bd. 10. 1917.

¹⁴ Groddeck: *Das Buch vom Es.*

¹⁵ Magam is részletesebben foglalkoztam ezzel a kérdéssel „Zur Genese des weiblichen Kastrationkomplexes” című írásomban.

alaján nehezebb az ítéletalkotás, ezért ebben nagyobb teret kaphat a szubjektivitás. Először is azt figyelhetjük meg, hogy a péniszirigység mint óriási hajtóerő fejt ki hatását. Azt látjuk, hogy a betegek elnyomják női funkcióikat, mivel tudattalanul az a vágy motiválja őket, hogy férfiak legyenek. Olyan tartalmú fantáziákkal találkozunk, mint például: „Egyszer nekem is volt péniszem. Olyan férfi vagyok, akit kasztráltak, megcsonkítottak.” Az ilyen fantáziákból erednek azok az alsóbbrendűségi érzetek, amelyeknek utóhatása csökönys hipochondriás gondolatok minden fajtájában jelentkezik. Tapasztaljuk a férfiakkal szemben élesen megnyilvánuló ellenségességet, amely hol megvetésben, hol kasztráció vagy csontkítás iránti vágyban ölt testet; és azt is láthatjuk, hogy bizonyos nőknek egész sorsát hogyan határozza meg ez az egyetlen tényező.

Gondolkodásmódunk férfi-beállítottsága révén különösen könnyen jutottunk arra a következtetésre, hogy fenti benyomásainkat az elsődleges péniszirigységgel hozhatjuk összefüggésbe. Ezáltal utólagosan felismertük, hogy ez az irigység hihetetlenül intenzív, óriási a hajtóereje, mint ahogy tapasztaltuk is, milyen hatásokat képes kelteni. A részletekben talán kevésbé, de átfogó értékelésünk során igencsak elsiklottunk azonban afelett, hogy annak a felnőtt nők analíziseiből jól ismert vágnak, hogy férfiak legyenek, csupán csekély köze van a korai, gyermekkori elsődleges péniszirigységhez. Ez utóbbihoz képest az előző már másodlagos képződmény, amely magában hordozza a nővé válás folyamatában lejátszódott összes tévutat.

Analitikusi tapasztalataim kezdettől fogva változatlan egyértelműséggel bizonyították számomra, hogy a lányok Ödipusz-komplexusa (nemcsak szélsőséges esetekben, amikor az alany belebukik ebbe, hanem *az esetek többségében*) természetesen a péniszirigységhez való regresszióhoz vezet, annak minden lehetséges mértékében és árnyalatában. A fiúk és a lányok Ödipusz-komplexusának következményei — meglátásom szerint — általában abban térnek el egymástól, hogy a fiúk az anyától mint szexuális tárgytól a kasztrációtól való félelem miatt fordulnak el, miközben maga a férfiszerep nemcsak megerősödik a további fejlődés során, de valósággal túl hangsúlyossá válik a kasztrációtól való félelem ellenreakciójaként. Jól láthatjuk ezt a fiúk latencia- és prepubertás-korszakaiban, de egész további életük során is. Ugyanakkor a lányok nemcsak apjuk iránti nemi vágyukról mondanak le, de egyúttal a női szereptől is riadtan elfordulnak.

Ahhoz, hogy a nőiség elől való menekülést megértsük, a kora gyermekkori onánia, az Ödipusz-komplexus keltette izgalmak fizikai megnyilvánulásának tényeit kell megvizsgálunk.

Itt megint csak sokkal egyértelműbb a fiúk helyzete — vagy lehet, hogy erről pusztán többet tudunk. Vajon azért olyan titokzatosak ezek a tények a lányok esetében, mert mindig is férfiszemmel vizsgáltuk őket? Úgy tûnik, ez így van, amikor még azt sem engedjük meg nekik, hogy sajátos önkielégítési módot

válásszanak. Ehelyett — minden különösebb hűhó nélkül — úgy jellemezzük autoerotikus tevékenységüket, mintha azt fiú végezné. Amikor végre észleljük a különbséget, amelynek jelen kell lennie, azt úgy írjuk le, mintha két ellentétes dolog (negatív, ill. pozitív) között állna fenn; más szóval, mintha az onánia keltette izgalom esetében a különbség a fenyegető kasztráció és a már ténylegesen megtörtént kasztráció között mutatkozna meg! Analitikusi tapasztalatom döntően azt valószínűsíti, hogy a lányok sajátos női önkielégítési módot választanak (amely technikailag alig tér el a fiúkétól), annak ellenére, hogy általában azt feltételezzük róluk, hogy kizárólag klitorális maszturbációt végeznek; ez a feltételezés egyébként számomra egyáltalán nem tűnik megalapozottnak. Azt sem látom be, hogy a fejlődéstani eltérések ellenére miért ne engedhetnék meg, hogy a klitorisz „hivatalosan” is a női nemi szervek együttesébe tartozva annak integráns részét képezze.

Az a kérdés, hogy a lányok genitális fejlődésének korai szakaszában beszélhetünk-e vajon organikus vaginális érzékelésről, igen nehezen válaszolható csak meg annak az analitikus anyagnak az alapján, amelyet felnőtt nők kezelése során nyerünk. Esetek egész sorozata arra a következtetésre kényszerített, hogy a fenti kérdésre *igen* választ adjak. Később majd idézem azt az anyagot, amelyre ezt a következtetést alapozom. Az ilyesfajta érzékelés létezése számomra a következő okok miatt tűnik elméletileg valószínűnek: kétségtelen, hogy az olyan hasonló képzetek, mint az óriási pénisz erőszakos behatolásával járó fájdalom és vérzés, a rombolás fenyegetése, arra utalnak, hogy a lánygyermek Ödipusz-fantáziáit a valóságnak nagyon is megfelelően — összhangban a gyermekkor képszerű gondolkodásmódjával — az apa és a gyermek testméreteinek eltérő arányaira alapozza.

Az is meggyőződés, hogy mind az Ödipusz-fantáziák, mind a logikusan következő félelem a belső, ti. vaginális sérüléstől arra utalnak, hogy a klitorisz mellett a hüvely is szerephez jut a női genitális szerveződés kisgyermekkorai szakaszában.¹⁶ A frigiditás későbbi jelenségeiből akár arra is következtethetünk, hogy a vaginális területnek — az aggodalom és a védekezési kísérletek következtében — ténylegesen nagyobb a megszállása, mint a klitorisznak. Mindez annak tulajdonítható, hogy az incestuózus vágyakat a tudattalan hibátlan pontossággal utalja a vaginába. Ebből a szempontból a frigiditást az ént erősen veszélyeztető fantáziák távol tartására irányuló kísérletnek kell tekintenünk. Ez — ahogy arra számos szerző utalt — egyaránt új megvilágításba helyezi azt a tudattalan kellemes érzést, amely a szülés folyamán lép fel, illetve — ezzel éppen

¹⁶ Amióta ennek a kapcsolatnak a lehetősége felmerült bennem, azóta megtanultam ebben a felfogásban, ti. a vaginális sérüléstől való rettegésként értelmezni számos olyan jelenséget, melyet a férfialapú gondolkodás keretében azelőtt boldogan kasztrációs képzetként magyaráztam.

ellentétesen — a szüléstől való rettegést. Tudniillik (éppen a vagina és a születendő gyermek testméreteinek egymáshoz viszonyított aránytalansága és az ebből fakadó fájdalom miatt) a szüléstől sokkal nagyobb mértékben várható, mint a közösüléstől, hogy leküzdi a tudattalant, és büntudat hátrahagyása nélkül tudatosítja ezeket a korai incesztuózus fantáziákat. A nő genitális szorongása, akárcsak a fiúk kasztrációs félelme, mindig a büntudat nyomait viseli; ez a hosszan tartó hatásban érhető tetten.

A helyzet egy további összetevője, amely ugyanebben az irányban hat, a nemek között fennálló anatómiai különbség bizonyos következményéből adódik. Arra gondolok, hogy a fiúgyermek megfigyelheti saját nemi szervén, hogy vajon az önkielégítés rettegett fenyegetései tényleg bekövetkeznek-e. A lányok viszont szó szerint sötétben tapogatóznak, és továbbra is teljes bizonytalanságban élnek e tekintetben. Természetesen a valóság vizsgálatának ez a lehetősége nem jön számításba azoknak a fiúknak az esetében, akiknek a kasztrációs félelme nagyon mély. De a félelem enyhébb eseteiben, amelyeknek a gyakoribb előfordulás folytán nagyobb a gyakorlati jelentősége, ez a különbség — véleményem szerint — nagyon is lényeges. Az analitikus anyag, amelyet nőpácienseim analízisei hoztak felszínre, arra a következtetésre indított, hogy ez a tényező jelentős szerepet tölt be a nők lelki fejlődésében, és hozzájárul annak a sajátos belső bizonytalanságnak a kialakulásához, amelyet oly gyakran tapasztalunk nők esetében.

Ennek a szorongásnak a nyomása alatt a lány fiktív férfiszerepbe menekül.

Mi a gyakorlati haszna ennek a menekülésnek? Hadd hivatkozzam egy olyan tapasztalatomra, amelynek valószínűleg minden analitikus részese volt már. Azt látjuk, hogy a nők azt a vágyukat, hogy férfiak lehessenek, viszonylag könnyen beismerik, és ha egyszer tudomásul vették, azon túl határozottan kitarának mellette. Ennek az a kívánság a magyarázata, hogy elkerüljék apjukhoz fűződő libidinális vágyaik és fantáziáik tudatosulását. Tehát a vágy, hogy férfiak lehessenek, jól szolgálja ezeknek a női vágyaknak az elfojtását, illetve napfényre kerülésük megakadályozását. Ez a folytonosan visszatérő, jellegzetes tapasztalat arra kényszerít bennünket, hogy — amennyiben hűek vagyunk az analitikus elvekhez — arra a következtetésre jussunk, hogy saját férfiletűkről szóló fantáziáikat éppen abból a célból alkották meg egy korábbi időszakban, hogy azok megvédjék az ént az apával kapcsolatos libidinális vágyak felszínre törésétől. A férfilet fikciója a lány számára lehetővé teszi, hogy elmeneküljön az immár büntudattal és szorongással terhes női szerep elől. Tény, hogy a próbálkozás saját fejlődési pályájának elhagyására a férfipálya kedvéért elkerülhetetlen alsóbbrendűségi érzést von maga után, mivel a lány olyan igények és értékek alapján kezdi szemlélni önmagát, amelyek sajátos biológiai természetétől idegenek és azzal szemben állnak. Tehát számára csak a kudarcélmény marad. Miközben ez az alsóbbrendűségi érzés nagyon is gyötrő, az analitikusi tapasztalat nyomatékkal mutat rá

arra, hogy az én ezt mégis könnyebben tolerálja, mint a női magatartáshoz kapcsolódó büntudatot. Ennélfogva kétségtelen nyereség az én számára, amikor a lánygyermek a büntudat Szküllájától az alsóbbrendűség érzésének Kharübdiszéhez menekül. A teljesség kedvéért még utalok arra a másik nyereségre is, amely — mint tudjuk — az apával való azonosulás egyidejű folyamatából ered. Önmagában ennek a folyamatnak a jelentőségére nézve semmi újat nem tudok hozzátenni a korábbi írásaimban már kifejtettekhez.

Jól tudjuk, hogy éppen ez az apával való azonosulási folyamat adja meg az egyik lehetséges választ a kérdésre, hogy az apa iránti női vágyaktól való menekülés miért vezet minden esetben a férfias attitűd kialakulásához. Néhány vélemény a már eddig elmondottokról egy olyan új szempontot vet fel, amely ezt a kérdést új megvilágításba helyezi.

Tudjuk, hogy ha a libidó fejlődése során akadályba ütközik, a genitális szerveződés egy korábbi állapotába tér vissza. Freud legutóbbi írása szerint a péniszirigység az apa iránti valódi tárgyszerelem megelőző szakasza. Ez a freudi gondolatmenet segítségünkre van abban, hogy megértsük azt a belső kényszert, ami miatt a libidó éppen ebbe a megelőző állapotba kerül vissza, amikor és amennyiben az incesztus tilalmába ütközik.

Elvben egyetérték Freudnak azzal a nézetével, hogy a lánygyermek tárgyszerelete a péniszirigység révén fejlődik ki, de egyúttal az a véleményem, hogy ennek a fejlődési folyamatnak a természetét másképp is le lehet írni.

Hiszen amikor azt látjuk, hogy az elsődleges péniszirigység erejének milyen nagy részét kelti egyedül az Ödipus-komplexusból való visszalépés, nem eshetünk abba a kísértésbe, hogy a péniszirigységgel magyarázzuk a természet olyan meghatározó alapelvének megnyilvánulását, mint a nemek kölcsönös vonzalma.

Ezek után, szembekerülve azzal a kérdéssel, hogy miként is kellene lélektanilag megfogalmazni ezt az elsődleges biológiai elvet, ismét tudatlanságunkat kell beismernünk. Valóban, ebben a tekintetben az a feltételezés hatalmasodik el rajtam egyre inkább, hogy az oksági kapcsolat éppen fordított lehet a valósággal, és éppen az ellenkező nem már nagyon korai időszakról érvényben lévő vonzása az, ami a lánygyermek libidinális érdeklődését a péniszre tereli. Ez az érdeklődés — összhangban az elért fejlettségi fokkal — először autoerotikus és narcisztikus módon jelenik meg, miként azt már az előzőekben bemutattam. Ha így szemléljük az összefüggéseket, logikusan új kérdések merülnek fel bennünk a fiúk Ödipusz-komplexusának eredetével kapcsolatban. Ezeket egy későbbi írásomban kívánom majd kifejteni. Mindazonáltal, ha a péniszirigység lenne a nemek titokzatos vonzalmának első jele, nem kellene azon csodálkoznunk, hogy az analízis olyan rétegben tárja fel jelenlétét, amely mélyebb annál, amelyben a gyermek iránti vágy és az apához fűződő gyengéd kapcsolat megjelenik. Ennek az apához fűződő gyengéd kapcsolatnak a kialakulásához nemcsak a péniszben

való csalódás, de más tényezők révén is el lehetett jutni. A pénisz iránti libidinális érdeklődést tekintjük inkább „részleges szeretet”-nek — Abraham kifejezésével élve.¹⁷ Az ilyen szeretet, Abraham szerint, mindig a valódi tárgyszeretet egy korábbi állomását testesíti meg. A folyamatot egy példával a későbbi életből ugyancsak meg tudjuk magyarázni: csupán arra a tényre utalok, hogy a csodáló irigység nagyon szívesen alakul át a szeretet érzésévé.

Tekintettel arra a rendkívüli könnyedségre, amellyel ez a regresszió végbe megy, meg kell említenem azt a pszichoanalitikus felismerést,¹⁸ hogy nőpácienstek képzettársításaiban a narcisztikus vágy a pénisz birtoklására és a tárgy-libidinális vágy a pénisz iránt gyakran annyira összerosódik, hogy az ember habozik, mire is vonatkozik valójában az „arra vágyik” kifejezés.

Hadd ejtsek itt még egy szót a szoros értelemben vett kasztrációs fantáziákról, amelyekről az egész komplexust elnevezték, mivel ezek szolgáltatják legfeltűnőbb részletét. A női fejlődésről felállított elméletem alapján arra kényszerülök, hogy ezeket a fantáziákat is másodlagos képződményeknek tekintsem. Eredetüket így írnám le: Amikor a nő a fiktív férfiszerepben menedékre lel, saját női genitális szorongásait bizonyos fokig férfiszemmel látja — a vaginális sérüléstől való félelem a kasztrációs fantáziaként jelenik meg. A lányok számára azért jár nyereséggel ez a konverzió, mert az elvárt büntetés bizonytalanságát (amelyet egyúttal saját anatómiai felépítésük is táplál) egy konkrét képzetre cserélhetik fel. Sőt a kasztrációs fantázia szintén a régi büntület árnyékában jelenik meg — és a pénisz mint a büntelenség bizonyítéka válik a vágy tárgyává.

Tehát ezeket a jellegzetes indítékokat, amelyek a nőt a férfiszerepbe hajtják — és amelyek az Ödipusz-komplexusban gyökereznek —, nyomatékositja és fokozza az a tényleges hátrány, amely a nőt a társadalmi életben sújtja. Természetesen észre kell vennünk, hogy a nőknek az a vágya, hogy férfiak lehessenek — amennyiben e legutóbbi forrásból táplálkozik —, különösen alkalmas a tudattalan indítékok racionalizálására. Ám azt nem szabad elfelejtenünk, hogy ez a hátrány tulajdonképpen a valóság egy darabja, és mint ilyen sokkalta nagyobb, mint ahogy azt a legtöbb nő érzékeli.

Georg Simmel ezzel kapcsolatban azt hangoztatja, hogy a férfi szociológiai értelemben vett nagyobb jelentősége valószínűleg annak tulajdonítható, hogy hatalmi erőpozícióval rendelkezik. „Ha a nemek történelmi viszonyát az úr és a szolga viszonyának nevezzük, akkor az úr egyik kiváltsága az, hogy nem kell mindig arra gondolnia, hogy ő az úr, míg a szolga helyzete gondoskodik arról,

¹⁷ Abraham, K.: *Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Libido*. Leipzig, Wien, Zürich. (1924).

¹⁸ Freud is hivatkozik erre „Das Tabu der Virginität” G. W. Bd. 12. (1918) c. tanulmányában. Magyarul: „A szüzesség tabuja” (Ford.: Vajda Júlia). In: *A szexuális élet pszichológiája*. S. F. Művei IV. Cserépfalvi, Bp., 1995. 170–183.

hogy soha ne feledkezzék meg helyzetéről.”¹⁹

Ebben talán magyarázatot lehetünk arra is, hogy miért nem kap kellő hangsúlyt ez a tényező az analitikus szakirodalomban. A tényleges helyzet az, hogy a nő születésétől fogva alsóbbrendűségét sugalló megnyilvánulásoknak van kitéve. Ez az elkerülhetetlen élmény, legyen bár brutális vagy gyengéd, szüntelenül férfiasság-komplexusát serkenti.

Még egy dolgot kell fontolóra vennünk: Ez ideig — tisztán férfi jellegű civilizációknak köszönhetően — a nők sokkal nehezebben végezhettek természetüknek igazán megfelelő szublimációt, minthogy az összes „rendes” szakmát férfiak folytatják. Ez ugyancsak kétségtelenül hatást gyakorolt a nők alsóbbrendűségi érzéseire, tekintve, hogy ezeken a férfiak által uralt pályákon egyszerűen nem állt módjukban a férfiakéhoz hasonló teljesítményt felmutatni. Tehát úgy tűnt, hogy alsóbbrendűségüknek tényleges alapja van. A magam részéről lehetetlennek tartom azt megítélni, hogy a női létből való menekülés tudattalan indítékait milyen mértékben erősíti meg a nők ténylegesen alárendelt társadalmi helyzete. Az összefüggést a lélektani és társadalmi tényezők kölcsönhatásaként is felfoghatjuk. Sajnos én itt csupán csak jelezhetem ezeket a dilemmákat, mivel mélységük és súlyuk miatt külön tanulmányozást igényelnek.

Ugyanezek a tényezők minden bizonnyal másképpen hatnak a férfiak fejlődésére. Egyfelől az alsóbbrendűség stigmáját magán viselő női létre irányuló vágyak sokkal erőteljesebb elfojtásához vezetnek, másfelől a férfi sokkal könnyebben tudja ezeket sikeresen szublimálni.

Dolgozatomban a nők lélektanának bizonyos problémáit próbáltam meg értelmezni. Ez számos helyen eltér az elterjedt nézetektől. Lehetséges, sőt valószínű, hogy az általam festett kép is egyoldalú — az ellenkező irányból. De írásom elsődleges célja az volt, hogy jelezzem azt a lehetséges hibaforrást, amely a megfigyelő nemében rejlik, egyúttal tegyek egy lépést a mindannyiunk által kitűzött cél felé: túllépve a női, illetve férfinézőpont szubjektivitásán olyan képet mutassak fel a nőiség fejlődéséről, amely hűebben tükrözi a nő természetének tényeit — sajátos vonásait és a férfiútól való eltéréseket —, mint az eddig bármikor sikerült.

Battayán Katalin fordítása

19 G. Simmel: *A relatív és abszolút...* 44. old.